

LIETUVA CIVILIZACIJŲ ISTORIJS MODELyje

(ZENONO IVINSKIO IR ARNOLD JOSEPH TOYNBEE
POŽIŪRIŲ GRE TINIMO KLAUSIMU)

Evaldas Bakonis

Natūralią reakciją sukelia pranešimo paantraštės formuluotė – ar korektiška lyginti dviejų tokių skirtingų istorikų mintis? Tuos skirtumus pastebėti nesunku. Jie išryškėja metus žvilgsnį į Zenono Ivinskio ir Arnold Joseph Toynbee darbus.

Pagrindinis Z. Ivinskio darbas, greta šimtų jo straipsnių straipsnelių, amžiams liks „Lietuvos istorija“ (Iki Vytauto Didžiojo mirties). Pratar-mėje autorius pažymėjo: „Visas dėstymas norimas sutelkti apie valstybin-gumo idėją lietuvių tautoje. Kaip ji atsirado, vystėsi, išbujojo ir paskui silpo, ir kaip ji vėl atsigavo ir vėl buvo realizuota, yra mūsų darbo vedamoji mintis per visus šimtmečius.“¹

Kas kita – A. J. Toynbee. Jo istorijos tyrimo vienetas buvo civiliza-cija. Civilizacijai (-oms), o ne tradiciniam vienetui – nacionalinei valsty-bei – jis teikė pirmenybę. Valstybė anglų istorikui tebuvo tik parapija civilizacijos erdvėje.

Niekam nekils abejonių, kad A. J. Toynbee teoriją laikė klasifikaci-nės schemos pagrindu. Galima, aišku, kalbėti apie jos originalumą, gali-ma ieškoti sąsajų su O. Spengler, kitų schemomis. Galima sutikti ar ne-sutikti su pačiu jos autoriumi, bet schema egzistuoja. O vertindami Z. Ivinskio darbus, norėtume paminėti istoriko Juozo Jakšto išvadas: „Ze-nonas Ivinskis buvo ne naujų teorijų kūrėjas, kombinatorius (pabraukta mano – E. B.), bet gilus, kietas tyrinėtojas, ieškotojas patikimiausių šal-tinių savo daromoms išvadoms patikrinti. Jis buvo ištikimas griežtiems istorikams būdingai taisyklei: netvirtinti nieko, ko negalima pagrįsti tie-sioginiais ar netiesioginiais šaltiniais.“² Galime manyti, kad Z. Ivinskis visais savo darbais formulavo europocentristinę Lietuvos istorijos sam-pratą.³ Tačiau didesnių teorinių apibendrinimų šiuo klausimu jis nepali-ko. Tai buvo būdinga to meto vokiečių istorikams, apie kurių savybių perėmimą rašė prof. Edvardas Gudavičius.⁴

Taigi A. J. Toynbee sava lokalinių civilizacijų teorija sukūrė tarsi skeletą ir aplipdė jį mėsa bei kaulais – daugybe pavyzdžių, kuriais remiasi jo teorija. O Z. Ivinskis skubėjo parodyti savos sampratos išorę – „mėsą ir odą“. Iki skeleto jis prieiti nebespėjo... Bet jo viziją, aišku, turėjo. Be jos istoriko kūrybos forma nebūtų suvokiama šių dienų tyrinėtojams.

Z. Ivinskis bandė nustatyti Lietuvos istorijos vietą Europos istorijoje. Tai liudija vien jo straipsnių pavadinimai: „Krikščioniškosios Vakarų Europos santykiai su pagoniška Lietuva“ (1933), „Senosios Lietuvos vaidmuo Europos istorijoje“ (1936), „Lietuvos vaidmuo Europos istorijoje“ (1947), „Lietuvių reikšmė Europos Vakarams jų kultūros gynyboje“ (1956), „Vasario Šešioliktoji ano meto tarptautinių santykių fone“ (1968). Net neminėdamas paties termino, Z. Ivinskis aiškiai suprato Vakarų krikščioniškąją civilizaciją kaip sociokultūrinį vienetą, skyrė jį nuo Rytų ortodoksinės krikščionybės: „Besigilindamas į Lietuvos istoriją, praregėjau vis labiau, kokia buvo lietuvių tautai didelė laimė, kad ji, apsispręsdama už lotynišką krikštą, tuo pačiu apsisprendė už Vakarų Europos kultūrą, išaugusią Romos krikščionybės prieglobstyje.“⁵ Jis netgi numatė Lietuvos vietą Vakarų krikščioniškoje civilizacijoje, ir bandė suprasti jos paskirtį, „per tris dešimtmečius bestudijuodamas istoriją savo tautos, tvirtai įtikėjau į jos pašaukimą. Apvaizdos yra taip surėdyta, kad ir lietuvių tauta margaspalviame tautų „kilime“ žibėtų savo originalia spalva, atlikdama savo paskirtį (visur pabraukta Z. Ivinskio – E. B.)“.⁶

Čia ir glūdi dviejų istorikų – lietuvių ir anglo – sąlyčio taškas. Mums A. J. Toynbee vertė yra ne tiek jo sukurtas „skeletas“, kiek kūnas – pavyzdžiai. Viena jų grupė susijusi su Lietuva, lietuvių tautos vietos aptarimu. Pagrindiniai teiginiai išdėstyti jo „A Study of History“ II ir VII tomuose.

Pirmoji problema – ikikrikščioniškosios Lietuvos vieta. A. J. Toynbee teigia, kad Lietuva, kaip ir visa teritorija į rytus nuo Elbės, jokio kontinuiteto su Roma turėti negalėjo. Jis nerašo ir apie lietuvių ryšius su besiformuojančia Rytų krikščionyste. A. J. Toynbee aiškiai nubrėžia lietuvių vietą: lietuviai buvo viena grandžių grandinės, kuria barbarų pasaulis juosė Vakarų krikščionybę. Dėl kitokio vertinimo A. J. Toynbee vietos jokioms iliuzijoms nepaliekia: „Lietuviai, paskutiniai išlikę pagonys Europoje, tryliktame–keturioliktame krikščioniškos eros amžiais patraukė į save paskutinį kryžiuočių dvasios Vakarų pasaulyje proveržį po nesėkmės Sirijoje.“⁷

Šiuo klausimu iliuzijų neturi ir Z. Ivinskis.

1) „(po Didžiojo tautų kraustymosi – E. B.), „lietuviai su savo giminaičiais taip pat pasirinko sau balų-pelkių, ežerų ir miškų visai izoliuotas

žemes, gana toli nuo senųjų kultūros centrų, kur tarp senovės tautų kūrybos ir naujų bandymų negalėjo būti jokio tiesioginio kontinuiteto.“⁸

2) Kad tai pagonyys (ir barbarai), Z. Ivinskis formulavo labai aiškiai: „Juk visą tą tikrąjį vidurinių amžių laikotarpį, ištikus šimtmečius, kai Vakaruose Bažnyčios globojama augo krikščioniškoji kultūra, vystėsi mokslas, steigėsi mokyklos, kūrėsi šimtai vienuolynų – ano meto kultūrinio ir religinio gyvenimo celės, – Lietuvos plotus vis dar dengė ne tik istoriškos nežinios, bet ir pagonybės ūkai.“⁹

3) Z. Ivinskis tiesiog pailiustravo A. J. Toynbee požiūrį: „...Ir pagoniškoji Lietuva susitiko su Vakarais tiek, kiek riterių ordinas įstengė pats savo jėgomis ar į kryžiaus karus atvykstančių svečių pagalba traukti į Lietuvą.“¹⁰

Abu istorikai atkreipė dėmesį į pozityvų Ordino poveikį, nukreipiant Lietuvą į Vakarų krikščioniškosios civilizacijos glėbį. Net ir konkrečiuose su Lietuva susijusiuose pavyzdžiuose A. J. Toynbee darbe galima išvelgti „iššūkio – atsako“ mechanizmą ir pasirinkimo galimybę. Jo dėstymo eiga paprasta: Vakarų spaudimas lietuviams jų tėvynėje (iššūkis) stimuliuo lietuvius siekti radikalių laimėjimų Rytų ortodoksų bažnyčios Dnepro baseine. O protėvių baltiškų sienų praradimas tuoj pat kompensuotas naujomis sienomis prie kitos – Juodosios jūros (atsakas). Vienos erdvės praradimas suteikė naują erdvės įgijimą.

Z. Ivinskio „Lietuvos istorijoje“ ši mintis plačiau neišrutuliota. Linkstama ekspansiją aiškinti tautos psichinėmis savybėmis – nomadiškos kilmės liekanomis.

Kovą su ordinu A. J. Toynbee ėmė pasirinkimo galimybei įrodyti. Krėvos sutartis jam yra puikus pasirinkimo pavyzdys. Netgi dvejojo pasirinkimo: 1) lietuviai perėmė karinę techniką, bet ją visapusiškai panaudoti negalėjo tik pritaikę savo religiją ir kultūrą prie Vakarų civilizacijos. Vakarų karinės technikos įtaką A. J. Toynbee mato lietuvių heraldikoje. Vytis – tai miškų krašto karys, apsišarvavęs vakarietiška ginkluote.¹¹ 2) Ordinas sudarė galimybę pasirinkti krikščionybės kelią. A. J. Toynbee žodžiais, pasirinkta personalinė unija tarp Lietuvos ir Lenkijos karūnų. Autorius rado jos stublinančių panašumų su Kalmaro 1397 metų sutartimi tarp trijų Skandinavijos kraštų ir nukreiptą prieš bendrą priešą – Hanžą.

Z. Ivinskis Krėvos akto unija nevadino, bet ir jis plačiai aptarė tris krikšto galimybes. O dėl pirmojo pasirinkimo teigė: „Karių apginklavimas buvo turtingas. Žinoma, būdami užsitvėrę pagonybėje, lietuviai (...) negalėjo tačiau pilnai naudotis Vakarų Europos kultūros vaisiais.“¹²

Dar viena problema – Lietuvos vieta Vakarų krikščioniškoje civilizacijoje po krikšto priėmimo. A. J. Toynbee darbuose ryškėja mintis –

buvęs barbariškas, Vakarų krikščioniškąją civilizaciją juosęs žiedas konvertuotas tapo pačiu ištikimiausiu tos civilizacijos forpostu, gynybine siena. Būdingas afiliuotų barbarų siekis visais įmanomais būdais ginti, saugoti tos civilizacijos tradiciją. Z. Ivinskis pastebi: „Šitaip (1399 m.) pirmą kartą buvo įvykdytas siūlymas – į kryžiaus žygį prieš krikščionybės priešus pritraukti ir lietuvius. Lietuvių tauta, kuri nuo XIII a. pradžios pati buvo tiek daug iškentusi kryžiaus karų puolimų, pateko į skaičių kryžiaus karą vedančių karių.“¹³

Z. Ivinskis rašė ir apie paradoksą, kai naujas Prūsų žemės hercogas Albrechtas siekė Lietuvą padaryti protestantišku kraštu – nors visai neseniai magistras nešė kryžių ant kardo smaigalo. Lietuva liko ištikima Romai, per amžius tapdama tolimiausia katalikybės tvirtove Rytų Europoje. Suderinus su A. J. Toynbee teiginiu, tai anaip tol neatrodo paradoksas.

Būta bendrų minčių ir vetinant Lietuvos santykius su kita civilizacija. Antrame savo kapitalinio darbo tome A. J. Toynbee klausia: Kodėl bendras Lietuvos–Lenkijos gyvenimas buvo toks ilgas? Ir kodėl žlugimas toks skausmingas? Atsakimo jis ieško naujose funkcijose, kurias įgijo ši jungtinė valstybė – ginti Vakarus nuo ortodoksų krikščionybės Rusijoje. Toynbee nustato, kad Rusijos ortodoksų krikščionybės šaka negalėjo tiesiogiai veikti Vakarų dėl Maskvos ir Lietuvos susidūrimo.¹⁴

Panašiai vertina ir Z. Ivinskis: „Lietuvos valstybė buvo sulėtinusi Rusijos žemių susibūrimą ir ilgam laikui ją atstūmusi nuo Baltijos ir Juodosios jūros. Todėl beveik iki Petro Didžiojo laikų maskviečiai buvo Europai ir jos kultūrai visai svetima tauta. (...) Jei Lietuva–Lenkija saugojo Vakarų Romos katalikybę ir stengėsi ją nustumti kiek galima toliau, į rytus tarp savo gyventojų rusų stačiatikių bažnytinės unijos pavidalu (1596), tai Maskva savo uždaviniu laikė perkelti ortodoksinių stačiatikių tikėjimą labiau į vakarus arba bent jį apsaugoti.“¹⁵

Įdomu pastebėti, kad ši Vakarų paribio valstybių funkcija, prasidėjusi XIV amžiuje, nesibaigia 1945 metais, atnešdama daug nuostolių toms valstybėms. A. J. Toynbee rėmėsi savo kelionės į Lietuvą 1928 metais tiesioginiais išpūdziais. Tada jis pastebėjo du pagrindinius uždavinius, atkuriant nacionalinę valstybę:

1) pakeisti mokykloje rusų, pirmąją užsienio, kalbą kuria nors Vakarų kalba. Anot jo, uždavinys įgyvendinamas sėkmingai.

2) teisinėje sistemoje pakeisti dar tebegaliojančią Rusijos imperatoriškąją teisę, visų pirma svetimą dėl būdingo kazuizmo. Šis uždavinys sprendžiamas sunkiau – dauguma teisininkų parengti Rusijoje.

Ir A. J. Toynbee aišku, kur buvo ir kur yra Lietuva, nepaisant audringų XIX–XX amžių įvykių. Ir Z. Ivinskis, skirtingai nei Stasys Šalkaus-

kis, XIX amžiaus Lietuvos istorijoje mato ne sintezę, bet prievartinį prjungimą prie Rytų krikščioniškos civilizacijos.

Jokių tradicinių išvadų iš šios informacijos daryti nereikia, nebent tai, kad du didieji istorikai, turėję labai skirtingą požiūrį į Lietuvą, svarstydami jos vietą pasaulyje, padarė tas pačias išvadas.

ISNASOS

¹ Ivinskis Z. Lietuvos istorija. Iki Vytauto Didžiojo mirties. V., 1991. P. 2.

² Jakštas J. A. a. Ivinskis Z. – didžiausias nepriklausomoje Lietuvoje išsimokslinęs istorikas // Tėviškės žiburiai (Toronto). 1972 01 13.

³ Bumblauskas A. Z. Ivinskis ir Lietuvos istoriografijos paradigmos // Kultūros barai. 1992. Nr. 3. P. 12.

⁴ Gudavičius E. Zenonas Ivinskis ir jo veikalas // Ivinskis Z. Lietuvos istorija. Iki Vytauto Didžiojo mirties. V., 1991. P. 415.

⁵ Ivinskis Z. Veiksniai, apsprendę mano dabartinę pasaulėžiūrą // Mano pasaulėžiūra. Kultūrininkų pasisakymai. Chicago, 1958. P. 103.

⁶ Ten pat. P. 101.

⁷ Toynbee A. J. Study of History. Vol. 2. London, 1962. P. 172.

⁸ Ivinskis Z. Krikščioniškosios Vakarų Europos santykiai su pagoniškąja Lietuva // Athenaeum. 1933. Nr. 4. P. 135.

⁹ Ivinskis Z. Krikščionybės kelias Lietuvon // Ivinskis Z. Rinktiniai raštai. T. IV. Roma, 1987. P. 8.

¹⁰ Ivinskis Z. Krikščioniškosios Vakarų Europos santykiai su pagoniškąja Lietuva // Athenaeum. 1933. Nr. 4. P. 136.

¹¹ Toynbee A. J. Ten pat.

¹² Ivinskis Z. Lietuvos istorija. Iki Vytauto Didžiojo mirties. V., 1991. P. 294–295.

¹³ Ivinskis Z. Ten pat. P. 316.

¹⁴ Toynbee A. J. Ten pat. P. 176.

¹⁵ Ivinskis Z. Lietuvių tautos valstybinės sąmonės reikšmingieji etapai // Aidai. 1947. Nr. 2. P. 76.